

СЕКЦІЯ 6

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

САМОГУБСТВА СЕРЕД УВ'ЯЗНЕНИХ/ЗАСУДЖЕНИХ: СУТНІСТЬ ТА ЗАПОБІГАННЯ

SUICIDE AMONG PRISONERS/CONVICTED PERSONS: ESSENCE AND PREVENTION

У статті актуалізовано проблему самогубств серед ув'язнених/засуджених в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. Розглянуто соціально-психологічну природу самогубства як заповдіяння собі смерті, що є прямим порушенням закріпленого в Конституції України «невід'ємного права на життя». Наголошено на тенденції до зростання показників самогубств у місцях позбавлення волі. Станом на сьогодні у п'ять разів збільшилося співвідношення кількості випадків суїцидів до загальної чисельності спецконtingенту в пенітенціарних закладах, що понад удвічі перевищує загальний рівень самогубств серед населення України загалом та є одним із найвищих показників серед пенітенціарних служб країн ЄС. Показано, що самогубства серед ув'язнених/засуджених впливають на стабільне функціонування пенітенціарної системи та унеможливають гарантування безпеки особам, які перебувають у місцях позбавлення волі. Підкреслено, що самогубство як свідомі і навмисні дії, що спрямовані на позбавлення себе життя, характеризується тим, що потерпілий та суб'єкт збігаються в одній особі, а власна смерть спричиняється особистими діями. Визначено відмітні характеристики суїцидів серед ув'язнених/засуджених, вказано найбільш поширені причини, що впливають на прийняття рішення про самогубство, подано перелік суїцидальних проявів, обставин скоєння самовбивства, категорій ув'язнених/засуджених, які схильні до самогубства та суїцидонебезпечних осіб. Запропоновано в процесі планування і розроблення заходів щодо превенції та профілактики суїцидальних ризиків серед ув'язнених/засуджених розмежовувати обов'язки посадових осіб установи: начальника, першого заступника начальника, заступника начальника установи із соціально-виховної та психологічної роботи, психолога, начальника відділення соціально-психологічної служби, оперативного працівника, чергового помічника, молодшого інспектора відділу нагляду та безпеки, інспектора з контролю за виконанням режимних вимог, виробничого персоналу, лікаря-психіатра. Акцентовано, що лише спільна відповідальність Департаменту ДКВС, міжрегіональних управлінь із питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України та управлінь забезпечення діяльності в центральному та південному регіонах у підпорядкованих ним УВГ та СІЗО забезпечить позитивний

результат щодо вирішення проблеми самогубств у пенітенціарних закладах України.
Ключові слова: суїцид, самовбивство, ув'язнені, засуджені, превенція.

The article actualizes the problem of suicides among prisoners/convicts in penitentiaries and pre-trial detention centers of the State Penitentiary Service of Ukraine. The socio-psychological nature of suicide is considered as causing one's own death, which is a direct violation of the "inalienable right to life" enshrined in the Constitution of Ukraine. The tendency to increase the rates of suicides in places of imprisonment is emphasized. As of today, the ratio of suicides to the total number of special contingents in penitentiaries has increased fivefold, which is more than twice the overall suicide rate among the population of Ukraine as a whole and is one of the highest rates among EU penitentiary services. Suicides among prisoners/convicts have been shown to affect the stable functioning of the penitentiary system and make it impossible to ensure the safety of persons in prisons. It is emphasized that suicide as a conscious and intentional act aimed at depriving oneself of life is characterized by the fact that the victim and the subject coincide in one person, and one's own death is caused by personal actions. The distinctive characteristics of suicides among prisoners/convicts are identified, the most common reasons influencing suicide decisions are indicated, a list of suicides, circumstances of suicide, categories of prisoners/convicts who are prone to suicide and persons at risk of suicide are given. It is proposed, when planning and developing measures for prevention and prevention of suicide risks among prisoners/convicts, to differentiate the responsibilities of officials of the institution: chief, first deputy chief, deputy head of the institution for social and psychological work, psychologist, head of the department of social-psychological service, operational worker, assistant on duty, junior inspector of the department of supervision and safety, inspector for control over compliance with regime requirements, production staff, psychiatrist. It was emphasized that only the joint responsibility of the Department of the State Penitentiary Service, interregional departments for the execution of criminal punishments of the Ministry of Justice of Ukraine and departments for ensuring activities in the central and southern regions in their subordinate penitentiaries and pre-trial detention centers will ensure a positive outcome.
Key words: suicide, suicide, prisoners, convicts, prevention.

УДК 159.0.07:343.811
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.28.23>

Бойко-Бузиль Ю.Ю.

д.психол.н., доцент,
заступник завідувача науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення
Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Вступ. У Конституції України закріплено, що «Україна є соціальною державою» (ст. 1), де «людина, її життя і здоров'я, недоторканість

і безпека визнаються в найвищій соціальною цінністю» (ст. 3), «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» (ст. 27) та «кожен

має право на повагу до його гідності» (ст. 28). І навіть якщо особа перебуває в конфлікті зі законом та згідно з Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК) [7] має статус ув'язненої («особа, яка тримається під вартою відповідно до вмотивованого рішення суду про обрання як запобіжного заходу тримання під вартою або про застосування тимчасового чи екстрадиційного арешту; особа, щодо якої вироком суду передбачено тримання під вартою до набрання ним законної сили» [7]) або засудженої («особа, вперше засуджена до позбавлення волі за нетяжкі чи тяжкі кримінальні правопорушення, які на підставі статті 89 КВК залишені у СІЗО для роботи з господарського обслуговування; особа, засуджена до обмеження волі, яка на підставі статті 57 КВК підлягає направленню до місця відбування покарання; особа, засуджена до арешту, позбавлення волі, довічного позбавлення волі, вирок щодо якої набрав законної сили і яка на підставі статті 87 КВК підлягає відправленню до установ виконання покарань; особа, вирок щодо якої набрав законної сили, яка на підставі статті 90 КВК тимчасово залишена в СІЗО або переведена до СІЗО з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або виправної колонії; особа, вирок щодо якої набрав законної сили, яка відповідно до статті 88 КВК переміщується під вартою з однієї установи до іншої» [7]), скоєння самогубства (заподіяння собі смерті) є прямим порушенням закріпленого в Основному законі держави «невід'ємного права на життя» (ст. 27).

Мета статті – розкрити соціально-психологічну природу суїцидів серед ув'язнених/засуджених та надати рекомендації з профілактики та попередження випадків самогубств в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах ДКВС України.

Аналіз досліджень проблеми. Проблематикою самогубств серед ув'язнених/засуджених у місцях позбавлення волі опікується низка науковців й практиків, які висвітлюють поняття суїциду, особливості корекційних заходів, інструменти профілактики і попередження самоушкоджень та аутоагресивної поведінки спецконтингенту (Н. Максимова, С. Мозоль, Л. Керик, О. Конопацька, І. Копотун, Ю. Матвеєва, Г. Поліщук, В. Суліцький, А. Тернавська, Н. Філіпенко, В. Шура, А. Шуть та ін.).

Так, С. Мозоль, Г. Поліщук, А. Тернавська, опрацювавши статистичні дані Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС) щодо показників скоєння суїцидів ув'язненими/засудженими, звертають увагу на наявність тенденції до зростання показника самогубств у місцях позбавлення волі [6, с. 236]. Науковцями з'ясовано, що, незважаючи на те, що загалом середній щорічний рівень облікованих випадків самогубств в уста-

новах виконання покарань з 2003 по 2020 роки приблизно однаковий та становить 50 випадків, аж у п'ять разів збільшилося співвідношення кількості випадків суїцидів до загальної чисельності спецконтингенту. Зокрема, у 2003 році на 1000 ув'язнених/засуджених зафіксовано 0,21 випадків суїциду, у 2020 році цей показник становив 1,04. Автори зауважують, що середні значення зазначеного явища понад удвічі перевищують загальний рівень суїциду серед населення загалом по Україні (57,5 випадків серед ув'язнених/засуджених порівняно з 21,2 випадків серед населення) та є одним із найвищих серед пенітенціарних служб країн ЄС.

Визнаним фахівцем у сфері вивчення суїцидальної активності в місцях позбавлення волі В. Суліцьким наголошується, що проблема самогубств серед ув'язнених/засуджених зумовлена низкою підготовленістю начальницького складу та персоналу установ виконання покарань (УВП) та слідчих ізоляторів ДКВС (СІЗО), їхнім поверховим ставленням до вирішення цієї проблеми, невмінням спиратися на діяльність працівників медичної частини, соціально-виховних відділів та психологів [8, с. 70]. Вчений обґрунтовує впровадження мультидисциплінарного підходу в напрямі мінімізації ризиків вчинення самогубств серед спецконтингенту. На думку В. Суліцького, через реалізацію комплексу заходів із профілактики та попередження суїцидів, а саме розробку алгоритму профілактики та попередження самогубств, пам'яток для персоналу і ув'язнених/засуджених, впровадження оцінки суїцидального ризику ув'язнених/засуджених, запровадження порядку проведення службових розслідувань за фактом самогубства ув'язненого/засудженого, навчання персоналу різних служб установ із питань запобігання суїцидам та, головне, здійснення контролю за станом роботи в питаннях профілактики та попередження самогубств Департаментом ДКВС, міжрегіональними управліннями з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України, управліннями забезпечення діяльності в центральному та південному регіонах у підпорядкованих ним УВП та СІЗО, можна зберегти життя та здоров'я осіб, які перебувають у пенітенціарних установах України.

Ми погоджуємося з Н. Максимовою, яка вважає, що самогубство в УВП та СІЗО є проявом складної взаємодії суїцидальних рис особи та соціального середовища [5, с. 50]. Та оскільки ув'язнені/засуджені зазвичай потрапляють у безвихідний стан, з якого їм дуже важко вийти без допомоги персоналу, з тих чи інших міркувань вони не звертаються по психологічну поміч, як результат, ми маємо не лише жадливу статистику, а втрачені життя.

Наведене дає підставити говорити про актуальну соціальну проблему, яка негативно впливає як на стабільне функціонування пенітенціарної системи, так і унеможлиблює гарантування безпеки особам, які перебувають у місцях позбавлення волі. Тому суїцидгенність ув'язнених/засуджених потребує свого подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Суїцидологія як наука виникла на початку ХХ ст. та в 1920-х роках оформилась як міжгалузєва дисципліна, відтоді термін «суїцид» та його частіше вживаний синонім «самогубство» увійшли до понятійного апарату кримінології, кримінально-виконавчого права та пенітенціарної психології як напряду юридичної психології.

Всесвітньою організацією охорони здоров'я «самогубство», або «самовбивство» (від лат. *sui* – себе, *cedo* – вбиваю), визначається як навмисне позбавлення себе життя, як правило, самостійне і добровільне. Тому, як свідомі і навмисні дії, самогубство вирізняється певними особливостями. Так, у процесі досягнення спеціальної мети, а саме позбавлення себе життя, потерпілий та суб'єкт збігаються в одній особі, де власна смерть спричиняється особистими діями. Причому самогубство відрізняється від вбивства тим, що, по-перше, не вважається злочином, а по-друге, суїцид вчиняє людина власноруч [3, с. 592].

Пенітенціарна система також не позбавлена випадків самогубств серед спецконтингенту, що є однією з найсерйозніших проблем у діяльності установ виконання покарань, оскільки негативно впливає як на оперативну обстановку, так і дезорганізує діяльність установи загалом, бо позначається як на ув'язнених/засуджених, так і працівниках. За інформацією ДКВС, станом на 29.07.2021 року в установах виконання покарань зафіксовано 28 самогубств, що порівняно з 29.07.2020 року на п'ять випадків більше.

За даними Офісу Ради Європи в Україні, які були презентовані в Міністерстві юстиції України 18 червня 2020 року, в рамках проекту «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки в'язничної реформи в Україні», в місцях позбавлення волі найчастіше самогубства здійснюють у віці від 25 до 35 років (48%) та у віці від 41 до 49 років (16%). Найбільш складні періоди відбування покарання з огляду на виникнення суїциду – перший рік в установі (43%) та період від 2 до 5 років (22%). Звернено увагу на той факт, що 84% осіб, що вчинили самогубство, не перебували на профілактичному обліку як схильні до самогубства.

Серед найбільш поширених причин, що впливають на прийняття рішення про самогубство серед ув'язнених/засуджених, визнано [8; 11] такі: очікування винесення вироку; складнощі в адаптації до умов позбавлення

волі; втрата соціально корисних зв'язків та соціально важливих орієнтирів, ілюзія безвихідної життєвої ситуації; відчуття самотності, відчуженості; різке неприйняття провини або, навпаки, самозасудження; труднощі у взаємовідносинах з адміністрацією установи, відчуття упередженого ставлення; конфліктні ситуації, загроза чи факт приниження або згвалтування; збіг негативних життєвих обставин (втрата близької людини, напружені стосунки з рідними чи близькими, значні матеріально-фінансові втрати тощо); тяжкі соматичні або психічні захворювання (розлади) (онкологічні, венеричні захворювання, алкогольна чи наркотична залежність, вірус імунодефіциту людини, синдром набутого імунодефіциту тощо); наявність боргових зобов'язань; невгамоване почуття помсти; кризова життєва ситуація або інший збіг неприємних обставин (в першу чергу, втрата близької людини, соціального положення, роботи, можливості навчання, значні матеріально-фінансові втрати); бажання привернути до себе увагу, викликати жаль, співчуття; подовження строку покарання або відмова у поданій апеляції; наближення звільнення (для осіб, які можуть мати взаємозумовлені психологічні, соціально-побутові та фінансові складнощі на волі) тощо.

Перелік суїцидальних проявів серед ув'язнених/засуджених охоплює [2; 11] попередні суїцидальні спроби, погрози вчинення самогубства, розмови про самогубство, наявність точного плану суїциду, висловлювання про нереальне зникнення, постійне доведення оточуючим своєї вини, свідому соціальну ізоляцію від інших ув'язнених/засуджених, різкі зміни в поведінці, підвищену тривожність або агресивність, розмови про втрату соціально важливих орієнтирів життя, безнадійність, хвилюючі спогади, зневіру, песимістичні висловлювання про майбутнє, схильність до навіювання, безпідставний збір та пакування особистих речей, роздавання або дарування власного майна, тривале перебування в негативних психічних станах тощо.

Для ув'язнених/засуджених специфічним є місце вчинення суїциду: 33,6% самогубств сталися в житлових приміщеннях, у її виробничих зонах – 14,5%, камерах штрафних ізоляторів, приміщеннях камерного типу й карцерах – 10,7%, медчастинах – 3,8%, лікарнях – 1,4%; інших місцях (туалетах, банно-пральних блоках тощо) – 36% [1, с. 117].

Наведене доводить, що досить значущими є обставини, що стоять за суїцидогенністю умов ізоляції в межах пенітенціарних установ [10, с. 54]. Вчинити суїцид в умовах ізоляції, коли способи самогубства є вельми обмеженими, а формальний й неформальний контроль як із боку персоналу, так і з боку інших

ув'язнених/засуджених – посилений, є більш складним завданням. Крім того, ув'язнені/засуджені характеризуються певним набором антисуспільних рис, які виражають їхню соціальну дезадаптованість. Тому традиційний для суїцидентів поза місцями ізоляції набір суїцидогенних факторів виявляється нетрадиційним для місць позбавлення волі.

До основних категорій ув'язнених/засуджених, які схильні до самогубства, варто зараховувати «протестуючих» (використовують акт суїциду як спосіб протесту проти умов утримання, негативних стосунків тощо), «шантажистів» (використовують суїцидні наміри для досягнення власних корисливих цілей), «самосуддів» (використовують суїцид як самопокарання) та «безвихідників» (вдаються до суїцидальних учинків під тиском негативної ситуації, в якій опиняються) [2, с. 247].

Отже, до суїцидонебезпечних належать ув'язнені/засуджені, які: вчиняли суїцидальні спроби, самокалічення або рідні і близькі яких скоювали самогубство; втратили соціально корисні зв'язки; мають життєві складнощі, пов'язані із втратою рідних, близьких чи значними матеріально-фінансовими втратами; засуджені вперше до тривалих строків позбавлення волі; мають порушення у сфері міжособистісних стосунків та відхилення в поведінці; соціально дезадаптовані; до засудження мали високий соціальний статус; мають низький освітній рівень; є інвалідами I і II групи; похилого віку; були зґвалтовані; хворі на тяжкі соматичні або психічні захворювання; страждають від будь-якої залежності; поміщені в дисциплінарний ізолятор, одиночну камеру або переведені в приміщення камерного типу; знаходяться в конфліктних стосунках з іншими ув'язненими/засудженими; тривалий час перебувають у депресивному стані; мають емоційні проблеми (тривожність, депресія, афект, фрустрація, агресія) тощо.

Враховуючи вищезазначене, наполягаємо, що в процесі планування і розроблення заходів щодо превенції та профілактики суїцидальних ризиків серед ув'язнених/засуджених необхідно розмежовувати обов'язки усіх посадових осіб УВП та СІЗО [3; 4; 5; 7; 8]: начальника установи, його першого заступника, заступника начальника установи із соціально-виховної та психологічної роботи, психолога, начальника відділення (вихователя) соціально-психологічної служби, оперативного працівника, чергового помічника начальника установи, молодшого інспектора відділу нагляду та безпеки, інспектора з контролю за виконанням режимних вимог, виробничого персоналу та лікаря-психіатра (терапевта). Детальніше.

Начальник установи як посадова особа відповідає за забезпечення належного рівня безпеки, захисту життя і здоров'я ув'язнених/

засуджених, забезпечує ефективну взаємодію усіх служб установи щодо профілактики й попередження суїцидів серед спецконтингенту та очолює профілактичну комісію, яка ставить або знімає з обліку особу як схильну до самогубства.

Перший заступник начальника установи спрямовує роботу персоналу на виявлення причин та обставин, що сприяють вчиненню самогубств серед ув'язнених/засуджених, координує та контролює роботу співробітників установи щодо профілактики і попередження суїцидів серед спецконтингенту.

Заступник начальника установи із соціально-виховної та психологічної роботи організовує роботу з використання соціально-педагогічних, психологічних та інших форм і методів роботи, які є доцільними з метою профілактики та попередження самогубств серед ув'язнених/засуджених.

Психолог установи здійснює діагностичну (первинна, поточна, планова, позапланова), профілактичну (первинна, безпосередня, опосередкована), корекційну (підтримка, інтервенція), корекційну та консультативно-терапевтичну роботу з ув'язненими/засудженими. Психологічна діагностика орієнтована на виявлення суїцидального ризику та осіб, схильних до самогубства. Профілактична робота спрямована на покращення соціально-психологічного клімату серед ув'язнених/засуджених та виявлення й усунення чинників, які сприяють формуванню суїцидальної поведінки. Корекційна робота покликана скорегувати негативні психічні стани та посилити самоусвідомлення ув'язнених/засуджених, які схильні до самогубства. Консультативно-терапевтична робота передбачає когнітивну суїцидальних конструктів (думок, задумів, намірів) ув'язнених/засуджених. Як напрям виокремлюють також просвітницьку роботу психолога, однак цей вид практичної діяльності варто здійснювати обережно, щоб своїми діями, опосередковано, не запропонувати особам, які перебувають у конфлікті із законом, суїцид як вихід із критичної ситуації та єдиний спосіб вирішення проблем.

Начальник відділення (вихователь) соціально-психологічної служби установи здійснює моніторинг соціально-психологічної обстановки серед ув'язнених/засуджених та спостерігає за поведінкою осіб, які перебувають на профілактичному обліку як схильні до самогубства.

Оперативний працівник установи інформує персонал про зміни в поведінці ув'язнених/засуджених, особливо тих осіб, які перебувають на профілактичному обліку як схильні до самогубства, організовує оперативне відслідковування їх намірів, здійснює нагляд і контроль за спецконтингентом.

Черговий помічник начальника установи слідкує за наявністю даних щодо осіб, які перебувають на профілактичному обліку як схильні до самогубства, оглядає потенційні місця вчинення суїциду, скеровує дії служб за забезпечує охорону місця події у випадку спроби самогубства.

Молодший інспектор відділу нагляду та безпеки установи контролює дотримання правил поведінки ув'язненими/засудженими, особливо тих, хто перебуває на профілактичному обліку як схильні до самогубства, в разі спроби суїциду діє згідно інструкції.

Інспектор із контролю за виконанням режимних вимог установи діє відповідно до інструкції та через психолога передає ув'язненим/засудженим кореспонденцію, яка містять психотравмуючий зміст.

Виробничий персонал установи діє відповідно до інструкції та повідомляє про зміни поведінки ув'язненими/засудженими, які перебувають на профілактичному обліку як схильні до самогубства.

Лікар-психіатр (терапевт) установи діє відповідно до інструкції та надає психіатричну допомогу ув'язненим/засудженим, які перебувають на профілактичному обліку як схильні до самогубства або виявляють суїцидальну поведінку й прояви.

Наголосимо, в процесі запобігання й превенції самогубств серед ув'язнених/засуджених, особливо у разі виявлення ознак суїцидального ризику неприпустимим є формальний підхід, дії персоналу установи мають бути невідкладними та злагодженими, оскільки вчасне надання допомоги прямо пропорційне кількості випадків завершених суїцидів в установах виконання покарань. Саме спільна відповідальність Департаменту ДКВС, міжрегіональних управлінь із питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України та управлінь забезпечення діяльності у центральному та південному регіонах у підпорядкованих ним УВП та СІЗО забезпечить позитивний результат щодо вирішення проблеми самогубств у пенітенціарних закладах України.

Висновки. Самогубство як свідоме позбавлення людиною себе життя є актуальною проблемою пенітенціарної системи України. Факти скоєння суїцидів серед ув'язнених/засуджених непоодинокі, а статистика вчинення суїцидальних спроб та успішних попереджень випадків самогубств взагалі не введена в практику діяльності УВП та СІЗО. Встановлено, що суїцид досить часто обирається ув'язненими/засудженими як вихід із критичних обставин, в яких опиняються особи, які перебувають у конфліктів зі законом, що підсилюються самим фактом перебування в установах виконання покарань та обмеженням свободи. Самогубство за своєю приро-

дою є протиправним, тому, окрім змістовного розуміння самогубств, важливим є пошук дієвих інструментів запобігання суїцидів серед спецконтингенту, де уникнення формалізму є першим кроком на шляху до вирішення проблеми самогубств у пенітенціарних закладах України. Перспективи подальших розвідок спрямовані на розробку психологічної карти оцінки суїцидального ризику серед ув'язнених/засуджених.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Керик Л.І. Роль обстановки в структурі механізму доведення до самогубства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 114–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2015_15_17 (дата звернення: 10.08.2021)
2. Конопацька О.М., Матвєєва Ю.О. Корекційні заходи під час проведення індивідуальної роботи із засудженими, які належать до групи ризику. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 243–253.
3. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посібник / За ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС. 2013. 597 с.
4. Курс лекцій з модуля професійно-психологічної компетентності. Біла Церква, 2019. 91 с. URL: <https://i-rc.org.ua/files/PPD-kurs-leksiy.pdf> (дата звернення: 10.08.2021)
5. Максимова Н.Ю. Психологічна профілактика суїциду та агресивної поведінки у засуджених до довічного позбавлення волі: методичні рекомендації. Київ : ПАЛІВОДА А.В., 2011. 128 с.
6. Мозоль С., Поліщук Г., Тернавська А. Організаційно-правові заходи запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України. *Підприємство, господарство і право*. Рубрика: Кримінальний процес. 2021. № 5. С. 235–240. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.38>
7. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : Наказ Міністерства юстиції України від 14.06.2019 р. № 1769/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0633-19#Text> (дата звернення: 10.08.2021)
8. Суліцький В.В. Питання профілактики самогубств серед засуджених у місцях позбавлення волі. *Психологія та педагогіка: сучасні методика та інновації, досвід практичного застосування* : зб. тез наук. робіт учасн. Міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 27–28 жовтня 2017 р. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2017. С. 70–72.
9. Філіпенко Н.Є. Теоретичні основи попередження суїциду серед засуджених жінок. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 180–183. URL: dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/885 (дата звернення: 10.08.2021)
10. Шкуро В.В. Суїцидальність в Україні: кримінологічна характеристика та протидія : монографія. Харків : Панов, 2017. 262 с.
11. Шуть А. Інструкції щодо реалізації політики з запобігання суїцидальної поведінки в установах виконання покарань України. Київ, 2020.